

ANDET HALVBIND - 1910

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE I DET 17. AARHUNDREDE

AF

THYGE J. SØEGAARD

(Oberstløjtnant.)

Skolevæsenet.

EFTER at Reformationen var vel indført, blev der oprettet en Mængde Latinskoler Landet over. Hver Købstad saa at sige fik sin Skole med Rektor eller, som han i hin Tids mere beskedne og jævne Sprog kaldtes, Skolemester tilligemed Lektiehørerne, hvoraf der var en eller flere ved en »lærd« Skole.

I Vejle var der ved Begyndelsen af det 17. Aarhundrede en Skolemester og en Hører.

Selve Skolen var et lille, uanseligt og, hvad værre var, et næsten faldefærdigt bindingsværks Hus, der skjulte sin Ringhed bag Kirkens gamle Mure.

Under de kejserlige Troppers Ophold i Byen — formentlig allerede i Efteraaret 1627 — blev det og mange andre Huse afbrændt og nedrevet i Grunden for at give Plads til Fæstningsværker, iblandt hvilke selve Kirken indtog den dominerende Stilling som Fæstningens Reduit med Grav og Vold og Vindebro.

Men tilbage til Aarhundredets første Aar, da Skolen endnu var ved Magt om end under trange Kaar.

Indtægterne vare smaa, og Rektor saavel som Hører levede et kummerligt Liv strængt behersket af Fattigdom.

Indtil de sidste Aar af det 16. Aarhundrede laa en Tiende af Hover Sogn under Skolen og udgjorde en Del af Skolemesterens Løn; men den blev omlagt og anvendt andet Steds. Ny Indtægter maatte skaffes til Veje; man overvejede, og man fandt dem uden lang Tænken og Tøven; man gjorde Skolemesteren i Vejle til Præst i Vinding, det blev hans Søndagsvirksomhed, i de søgne Dage var han Rektor. — Nogen Fortrolighed med gejstlig Gerning havde han i Forvejen, idet han gjorde Tjeneste som Kirkesanger i Vejle Kirke ved Højmesse og Fester.

Afset fra Sammenkoblingen af disse to Embeder var der ikke noget særligt paafaldende i Ordningen; thi en Rektor var næsten altid »Mester«, d. e. Magister, og ofte ombyttede han efter faa Aars Skolemestergerning sit magre Embede med den noget bedre lønnede Stilling som Præst.

I Vejle blev det en Regel, at Rektor ved sin Ansættelse lod sig ordinere som Præst.¹⁾

I »Vejle Bys Papirbreve 1469—1654« findes en udførlig Beretning om den tredie i Rækken af de Vejle Rektorer og Vinding Præsters Kaldelse og Ansættelse i Embede 1608. — En Slags Kontrakt blev oprettet imellem Skolemesteren og Byens Raad og underskrevet af begge Parter.

Sagen blev ordnet under følgende Former:

»Eftersom vi med beskoppens, høilerde mand mester Peder Hegelunds²⁾ råd hafver antagit denne unge mand her Søfren Gifskod til voris skolemester at vere och, hand nu ikke self vel er så forrådig, som en ung

¹⁾ Om denne Sag hedder det: »I Haus Bucks Tid som Rektor i Vejle (Slutningen af det 16. Aarh.) kom Hover Tiende fra Skolen, og nogen Tid der efter blev vi benaudet, saa at Vinding Kald blev lagt til Vejle Skole, hvor nu alle Skolemestere maa lade sig ordinere«. — ²⁾ Biskop i Ribe, død 1614.

mand, hvilken først setter hus, da hafver vi under-skrefne lofvit at forsiune hannem med mad och øl fra denne underskrefne dag och indtil s. Michels dag først-komendis i så måder, som følger:

»Søndagen efter høimessen her gjør hand tienist udi Vinding och vil self forsiune sig.

Mandagen til middag och aftens måltid vil Niels Knudtsøn forsiune hannem.

Tirsdagen til middag och aftens måltid vil borgmester Clement Søfrensen forsiune hannem.

Onsdag til middag och aftens måltid vil her Anders Bredall forsiune hannem.

Torsdag til middag och aftens måltid vil Knudt Madtsøn forsiune hannem.

Fredag til middag och aftens måltid vil mester Peder Christensøn, voris sognepræst, forsiune hannem.

Løfverdag til middags måltid vil Povel Nielsen och om aftenen til aftens måltid vil Jens Christensøn forsiune hannem.

Her imod forplicter sig forre her Søfren Gifskod aldels at lade sig nøie och orfvis¹⁾ med, hvis rente och indkompst, som hans formend fra salig Niels Bredals tid och hidindtil af Vejle by haft hafver. Och derhos lofver och tilsiger at ville same sin skole-tieniste i skolen och uden, disligest i kierken med sang och anden tieniste forestande och fuldkomme met aller største flid, som det sig bør at gjøre med rette.

Disligeste ochså lofver hand med al gudfrygtighed och flid at forestå och forsørge Vinding sogn med kirketienisten alle tid til tilbørlig tid.

Och ellers med al prestlig embede udi lerdon, lefnit och omgengelse at forsiune och forsørge forn. sogn och sognfolk med, som en from och gudfryctig

¹⁾ orfvis = være tilfreds.

sogneprest bør och bør at gjøre med rette, som hand for Gud och sin øfrighed vil ansvare och stande for til rette. Och øfrigheden udi Vedle uden al eftertal och skade, så lenge Gud vil, hand blifver udi det embede och kald, som hand nu lofligen tilkaldit er, och icke at gifte sig imedens hand er udi denne skole-tieniste.¹⁾ — Dette til ydermere vidnesbyrd hafver vi forn. mend sådane tvinde brevve med forn. her Søfren Gifskod underskrefvit, hvorudaf den ene skal findis udi byens och den anden i forn. her Søfrens vere.²⁾

Datum, Vedle onsdag, som var på hellig tre kongers dag år 1608.

Dette forskrefvit lofver och bekiender jeg Søfren Nielsøn Gifskod, med egen håndt.

Testor: Andreas Bredallus, Povel Nielsen, Lorens Christensen«.

Vejle under det 17. Aarhundredes Krige.

I en gammel Raadstueprotokol, som bærer det fordringsfulde Navn: »Vejle Bys Bog« 1627—52, findes optegnet nogle historiske Begivenheder af dem, der ramte dybt og gik saa at sige Borgerskabet igennem Marv og Ben. — Her sigtes især til Begivenheder og Tilstande i Byen, medens de kejserlige Tropper holdt den besat fra den 2. Oktober 1627 og til Midsommer 1629.

»Anno 1627 er den rommiske keiser Ferdinandi den anden, hans krigsfolk med stor macht falden ofver Elfven och igiemmel Holsten, noch det hertzogdomb Slesvig, kommen her ind udi Jydland och

¹⁾ Dette Forbud må være blevet hævet, da han senere blev gift med underskrevne Borgmester Povel Nielsøns Datter Bodel; han døde Anno 1628, ^{2/12}. — ²⁾ Den Retskrivning, som ved denne og lignende Lejligheder i det følgende bruges, er i Hovedsagen den samme, som den jeg har fulgt ved Udgivelsen af »Danske Vider og Vedtægter«.

dennom her landet bemechtiget uden ald sverdslaug heller imoedstand i nogle måder.

Och blev den edle fred igien her udrobt den 4. juni ao. 1629, och siden efter hånden er dette krigsfolk igien ud af landet røkt uden al sverslaug och forhindring, hvilket var en sønderlig Guds nåde och velgierning, — Gud ske derfor lof och pris i al evighed.

Den 2. octob. ao. 1627 indtog dette folk Wedllé bye; och blev her indlagt tou compagnie ryttere, som var Jhan Krehn, en ofver lutenant under øfversten Wittenhorstes regiment och ritmester Kundtsbroch, och førde begge compagnir ungefehr 300 heste.

. . . . tou compagnier foudfolk, begge ofver¹⁾ mand stærk.

[Det] ene compagnie førte hopmand Georg von Rostoch, [som] indtog sin kvartier på rådhuset och lod opkaste¹⁾ evold och skandser med pallesader omgifved och tørre [graf]ve och en vindbroe der for ud til torfvet.

[De]n anden compagnie førte hopmand Hans Jacobson Broch, tog sin kvartier i byen och med de andre deris hielp, da loed hand kaste volde och skandser om kierken, ochså med pallisader omgifved och dybe grafve omb med en vindbroe; hvor ud ofver skolen blev nederbrændt; disligeste skolemesterens och hørenis residents, så och det hus ud til den gammel torf, som klockeren och kierketiener iboede, och den gandske mur trindt omkring kierken blev nederbrut, och alle sten slet for ød och borte. — Och mange gård och huse udi byen nederbrut, brændt och øde, hen ved 200«.

Henved 200 Gaarde og Huse i Vejle blev »nedbrut, brændt och øde«! De to Monumenter for en By af Alder og Værdighed: — den gamle Kirke og Raad-

¹⁾ Papiret er hensmaldret af Fugt og mangler.

huset stod alene tilbage paa en Tomt, der maalte henimod den halve By; — der var gjort Plads; de gamle Købmandsgaarde, Boder, Vaaninger, Skolen o. s. v., bygget af Tegl eller svært Egetømmer og tækket med Straa eller Sten, Hjem for Velstand eller Armod, men lige kære for Sind og Tanker vare alle — 200 i Tal — nedbrændt, nedbrudt af Fjendehaand. — Hvor megen Sorg, Angst og Forfærdelse maa disse Oplevelser, Billeder af Baal og Brand ikke have rummet for Byens Borgere, der, i Modsætning til Nutidens Mennesker, vare knyttede til By og Arne med saa at sige uløselige Baand.

Vi har set, at Kirke og Raadhus bleve omgivne med Skanser, med Vold og Grav og forsynet med Vindebro; altsaa omdannet efter alle Krigskunstens Regler til middelalderlige Borge og Vaabenpladser — til Røverborge om man vil. —

Vi skulle dernæst ved et Syn, som afholdtes den 22. April 1630, paa Kirke og Raadhus se, hvad der yderligere blev foretaget med dem.

Kirken:

» Og da så di først udi tornit, neden i våbenhusit er trei skyttehuller igiennem muren huggit, siden oven for hvellingen i tornit er sex skyttehuller igiennem muren huggit, de trei på den veste side, en på sønden og di tou på nørre side, som fienderne lod giøre og vilde bruge til store stycker at indlegge udi. — Da fire er tou alen vide, og di tou er 7 kvarter vide i kanterne indentil; så dermed er gjort stor afbræk og skade på same torn og stander megit farligt, som endeligen er fornøden med aller første at forfærdige, elders er at befrygde, sker stor skade.

Dernest så di den tredie pille fra den vestre kierke-

dør ved den nørre side imod midtergangen, som aldielis er slet nedfalden i bonden den 3. April nest forleden, og di fire hvellinger, så vit derpå befestiget var, er slet nedfalden. Disligeste de fire buer, som var under same hvellinger, ere og nedfaldne. Item de tou hvelbouer, som var murit ofven ofver hvellingen på pillen, hvorpå en dels kierkens treverk og bygning under tagit er funderet, er en dels nedfalden og en part revnit og siunket fra treverkit, så det henger ganske farligt og igien skal muris af nye.

16 stole, slet aldelis sønderslagit, skal giøris af ny. En af de lange bielker, som var indlagt tvert ofver kierken ofver same nedfalden hvellinge, og slet sønderslagit, skal indleggis af nyt. — Den fierde pille fra same vester kierkedør er fra di ofverste bove siunken, og er fundament og grundvold af same pille megit skickelig, boverne så vel som di tou hvellinger der ofver ere sprocken, hvor på skal føris råd og hielpes, elder der sker snart stor skade.

Orgeverkit er aldelis øde, og piberne mestendels borttagen.

Kierkens seirverk er også af fienderne borttagit. Den øster store kierkegavl, som ofventil er ophuggen af timmer og imellem treverkit med mursten murit, er ganske megit biugfeldig, kvilket skal forferdiges af nye.

Al kierkegårdsmuren, som med mursten var udi kalk omkring muret og med tagstien ofventil udi kalk lagt, er og slet nederbrøt, mursten og tagstien borte undtagen en ringe del murstien, som findis udi skansen.

Fire opmurit indgange på kierkegården, mere fire jernrister og bouer. Kierkens ny hus 11 binding, hvor udi var giort trei boder, som kierken nogen få år siden lod bekoste og bygge, er og nederhuggit.

Skolehusit er ganske aldielis nederhuggit, og der

på plassen giorte den stoer øster del af skansen. Skolemesters gård oc residentse og nederbreckit, og der på stæden giort den sønder diel af store skanse«.

Til dette Syn føjede de to Kirkeværger den Erklæring, at Ødelæggelsen i alt væsentligt hidrørte fra Fjenderne, og at der ingen Materialier var i Behold til at opbygge eller istandsætte Kirke eller Skole med.

Raadhuset:

Først saa de, »at muren, hvor indgangen til rådhusgården havde verit, er ganske aldielis med pillerne nederbreckit, og der på steden giort skanse og siden runt omkring rådhusit. Det muret hus sønden optil rådhusstorn er ganske meget biugfeldig for temmer, legter, fiel og stene. Rådhusstorn vid den sønder side er nedfalden. Udi den øfverste sål på rådhuset er 5 bielker nederhuggit og forbrent, og øfver loftet 18 fag og slet borte. Den vester gaul af rådhuset, som var bygt af temmer og med mursten imellem muret, er og af fienderne nederhuggit. 17 vinduekarmer, med fire vinduer udi hver karm, såvel som jern sprinkeler udi muren, som same karem og vindue havde veret, [er] og borte, 6 døre borttagit. Byens seierverk hafve fienderne ladit opsmede«.

Denne Synsberetning, i hvert Fald for saa vidt den angik Kirken, blev indsendt til Kongen, og i December Maaned dernæst indløb der Svar, lydende paa, at der skal indsendes Forslag til de allernødvendigste Istandsættelser; hvorom videre:

»Eftersom vi underskrefne hafver bekommid kongl. maits. vor allernådigste herris missive anlangende Wedle kierkes repartion, daterit Kiøbenhafn, den 6. december ao. 1630, indholdende: at eftersom hans mait. nådigst forfarer Wedel kierke af det keiserlige

fast at verre ruineret, da er hans maits. nådigste villie, at vi ofverslaug gjøre skulle, hvad til dis endelige hoie fornødenhed, och icke som undverres kand, reparation behouf gøres, som icke af kierkens indkomb bekvemmelig kand bekostes. Och ded siden de kierker best formue hafver, der udi stiftet pålegge, enhver sin andiel deraf at udgifve, och os derpå underdanigst med forderligste erklere, at hans mait. siden nådigst fremdieles deromb videre kunde lade befalle efter høibm. hans maits. nådigste missives videre indhold«.

»Da hafver vi den 17. januari 1631 vered udi Wedelle kierke den at besichtige, så vit de keiserlige derpå hafver giort skade.

1.) Befindes tornit nedentil at vere brecket med trei stoere skiøthuller, ofventil ofven hvellingen med sex stoere skythuller, ti alen¹⁾ ungefehr vide udi kanten indentil.

2.) Er ald kierkegårdsmuren nederbrøt slet ned ved jorden, tagstien, murstien, en ganske ringe diel undtagen, med rister slet borte.

3.) Er kierkens hus, som stoed vesten for kierken, 10 binding lang, udi hvilket klockeren hafde sit verelse, nederbrut.

4.) Skolehuset i lige måde med skolemesterens og hørerens residents i grunden ødelagt, och på steden giort en skanse.

5.) Findes seirverket och orreverkspiberne af kierken bortrøfved.

Ud af hvilket forskrevne endeligen gøres fornøden med første at repareres.

Skolehuset med skolemesters och hørers residents, som icke kand vere ringere end sextan bindinger tilhåbe, kierkegårdsmuren, som hafver i sin circum

¹⁾ Her maa menes 10 Kvarter.

ferents noget nerd fire hundrede sielands allen, ved torned nogle bindinger hus til klockerens verelse, og der foruden ét seirverk til kierken; hvilket altsammen icke kand bekostes, efter det ofverslaug os i det aller-ringeste siuntis at kunde giøres, under femb hundred speciedaller; hvilken bekostning kierken icke kand udståe.

Thi den indda, foruden dette forskrefvne, er bygfeldig både på den øster stoere goufvel så vel på nogle piller ock buer i kierken.

At vi således hans maitts. nådigste befalling underdanigst hafver efterkommit, ded bekiender vi med voris signeter nedenfor och egne hender underskrifvit.¹⁾ Actum ut supra«.

I Aaret 1627 fik Vejle en ny Præst, Magister Niels Frandsen, som forhen havde været Prins Ulriks »Tugtemester«. Fra denne Virksomhed havde han maaske dyrere Vaner end tilladeligt for Præsten i Vejle, og han søgte da Embedet tillagt en Tiende af Beboerne til de iøvrigt ret anselige Indtægter. — Herved opstod der en Strid imellem Præsten og Sognefolkene. — Sagen blev overgivet til et kgl. Kommissariat, bestaaende af den bekendte Rigsraad og Rigsadmiral Albert Skeel, Gunde Lange, Lensmand og Doctor Jens Dinnessen, Biskop.

I den Beretning, som Byen indsendte til nævnte Kommissariat, kastes der et bredt Lys over Befolkningens og Præstens gensidige Forhold saa vel som over Byens økonomiske Tilstand i disse Aar, og der vil som Følge heraf være Anledning til at gøre sig nærmere bekendt med denne.

¹⁾ Ovenstaaende Syn og Indberetning findes i Vejle Kirkeinspektions Arkiv — Landsarkivet i Viborg.

Strid imellem Præst og Borgere.

» Så er dette voris underdanige, ydmyge oc sandferdige, enfoldige beretning oc erklering.

Voris liden preste kald udi Wedle er her udi riget høiere skattet oc achtet hos mauge, ind renten oc indkomsten er i sig sielf, hvilket hafver oc uden tvifvel bevegitt denne dannemand magister Niels Frandsøn, at hand hafver affecterit oc trachtet efter at motte der med affliggis for sin lange hofvetieniste, oc såledis forhverfvit kongl. maits., voris nådigste herris missive, daterit Rensborg, den 19. januari anno 1627 til afgangen doctor Ifver Ifversen Hemmet, fordom superintendent udi Ribe stigt, at hand skulle hannom til sogneprest udi Wedle ordiner; och som denne dannemand såledis strax hafver bekommit kaldet. Da høsten dernest efter ere di keiserslie krigsfolk indfalden oc bemechtiget dennom landet, hvor ud ofver voris fattige liden bye er frembst for nogen anden slet ruinerit og ynkeligen forderfvit, som i vor tid aldrig kand forvindis.

Under sådan bedrøfvelig færd hafver magister Niels så vel som andre forladit menigheden, som dog ligevel hafver ladet bethe dieris gode affection til hannom; i det di hafver hver uge serdelis skattet til fienden, på det prestegården i hans fraverilse, oc hvis andit hand hafde sig efterlat, motte blifve vid magt oc beholden. Oc er der icke tvifvel på, at den dannemand hafde jo udi sådan sin landflychtighed spenderit megit så vel som andre. Och siden hand komb hiemb oc begyndte sin husholdning igen på nye, da er det vist falden hannom megit besværlig, besønderlig fordi borgerne vare så slet forarmet, at de kunde hverken udgifve dieris jordskyld, prestepenge, offer heller anden

rettighed, som dennom burde. Hans homblegård¹⁾ var øde, hans markjord var intet besæet, icke elder kunde hands prestetiende udgifved dieris skyld og landgille, icke kunde hand fange sin fulde tiende af sin annexogn, hvilket vel motte gifve årsag til tvifvelrådighed at beklage sig. Men Gud bedre os, den klagemål hafver icke alleniste verit hos presten, men hos alle, bode høie och nedrigis stande, at di icke hafde kund nå och bekomme dieris intradarente, næring oc biering, som de hafde, før den bedrøfvelig tid påkomb. Dog håbis vi alle, at alting nest Guds hielp, med tiden motte komme igien udi sin forrige gode esse oc tilstand. Det same burde magister Niels ocså som en gudfryctig prestemand christeligen at hafve betenkt, at dette var Guds almindelig lands straf, at vi alle sådan elendighed skulle udstå for voris synders skyld, och icke os aldielis ubevist så hastig hafve angifvet og beførd for voris kiere høie øfrighed.

Den dannemand skulle og hafve sig erinderit, at den tid hand udi Wedle kierke leverit os fra bispen copien af voris allernådigste herre och konnings missive oc gaf tilkiende, at hand skulle vere voris sogneprest, hvilken vi med tilbørlig reverents entfanget och underdanigst stilte det altsammen udi hans maits. nådigst villie och velbehaug, at vi da ocså berete hannom stykvis al den herlighed, rente, indkombst och løn, som der lå til Wedle kald, oc preoccuperit vi, at der gafvis ingen tiend af borgere til presten, icke elder det nogen sinde hafde verit sedvanligt.

Dersom hand vilde lade sig nøie med sådan rente

¹⁾ Humledyrkning betegnedes i hin Tid som Byens Hovederhverv. I et af Kong Hans' Pergamentbreve hedder det om Vejle: "Om nogen flytter fra Byen, skal Afgrøden af Hommelgaardene blive i Byen efter uvildige Dannemænds Sigelse". — Kjøbenhavn 1498. — Borgemester Peder Juul fik Skøde paa 46 Humlekuler i Roms Hule 1586 o. s. f.

och indkombst, som hans formend hafde haft, da vilde vi hiertelig gjerne nøies med hannom oc gifve oc gjøre hannom al den rettighed, ære oc tienniste, som vi hans formend giort hafver oc os med rette burde at gjøre; hvilkit hand os da udi mange gotfolkis ner-verilse oc påhørilse lofde at vilde gjøre, oc derpå gaf hand os och mange af menigheden, som den tid var tilstede, sin hånd, hvilket hand med en god samvit-tighed icke skal kunde benegte at vere sked, hvilket vi vist troer burde at agtis så fast som bref og segel.

Vi kand vel icke benegte, at nogen hans formend tilforne ocså ubetenkeligen hafver os andraget og be-ført for vi icke tiendet dem, mens den tid vi der imod berette, hvad stor besværing eiendomme påhængte.

Som er først: At der skattis af til bøies skøttehold, oc i alle kong. skat af hver eiendom 10 mark skat.

2.) At alle kongelige vogenegter opholdes af eien-domme allene.

3.) At der afgifves årlig penge for tienden til kierken.

4.) At de fattige folk, som dem bruger, hafver megen stoer besværing oc bekostning med giøden at føre op ofver disse høie bierge på marken, med andet stoer besværing miere. Da motte de afstå sådan dieres forset så vi for tienden er blefven forskånet, som nocsom med bref oc bogstafver kand giøres bevislig.

Vi må vel oc bekiende, at voris liden bye er fattig oc ringe, så vi icke kand formå at lønne vore prester af voris magt oc formue. Oc med ordinantsen for-melde, folio 152, om sogneprester i kiøbsteder icke hafver så megen rente, som di kunde holde dem af. Da i alle di kiøbsteder, hvor di bruger avel, pløie og såe, skulle di af same frit, retferdeligen tiende etc., hvorpå er ocså mange eksempel i Sieland, Fyn oc

andre steder; men det hafver dog icke verit brugeligt her udi Jydland hos os udi disse steder; — men di hafver så megit mere, at her offeris fast alle søndage og søgne dage iblandt.

1.) Bode af brudefolk og så mange dennem følger til kierken.

2.) Så ocså med børn af dieris fadder, når doben er holden.

3.) Disligiste af erlige dannekvinder oc så mange dennem følge til kierken, når de holde dieris kiergang; hvilket vi vist troer skal beløbe højere ind tienden om det imod blef anslagen.

Hvad denne fattige bye icke kunde formå at lønne voris prester, det hafr. Christ milde oc høielofflig ihukommelse fremfarne konger i Dannemark, så vel som denne voris allernådigste herre og konning, hvilken Gud alsom megtigste lenge og vil spare fra al uløcke, af kongelige mildhed og nåde rundeligen bedrit med hæderlig vicarie, som ere vi tiennere skylder hannom årligen i rente, korn beregnet 47 tønder 3 skipper foruden al anden herlighed der af; og dertil med same sogn korntiend, som kand beløbe årlig hend vid en lest korn, foruden kvægtiend. Noch hafr. hand fiskerie for Wedle af Brohøl $\frac{1}{2}$ tønne øreter, oc af Møllepotter 1 fiering øretter.

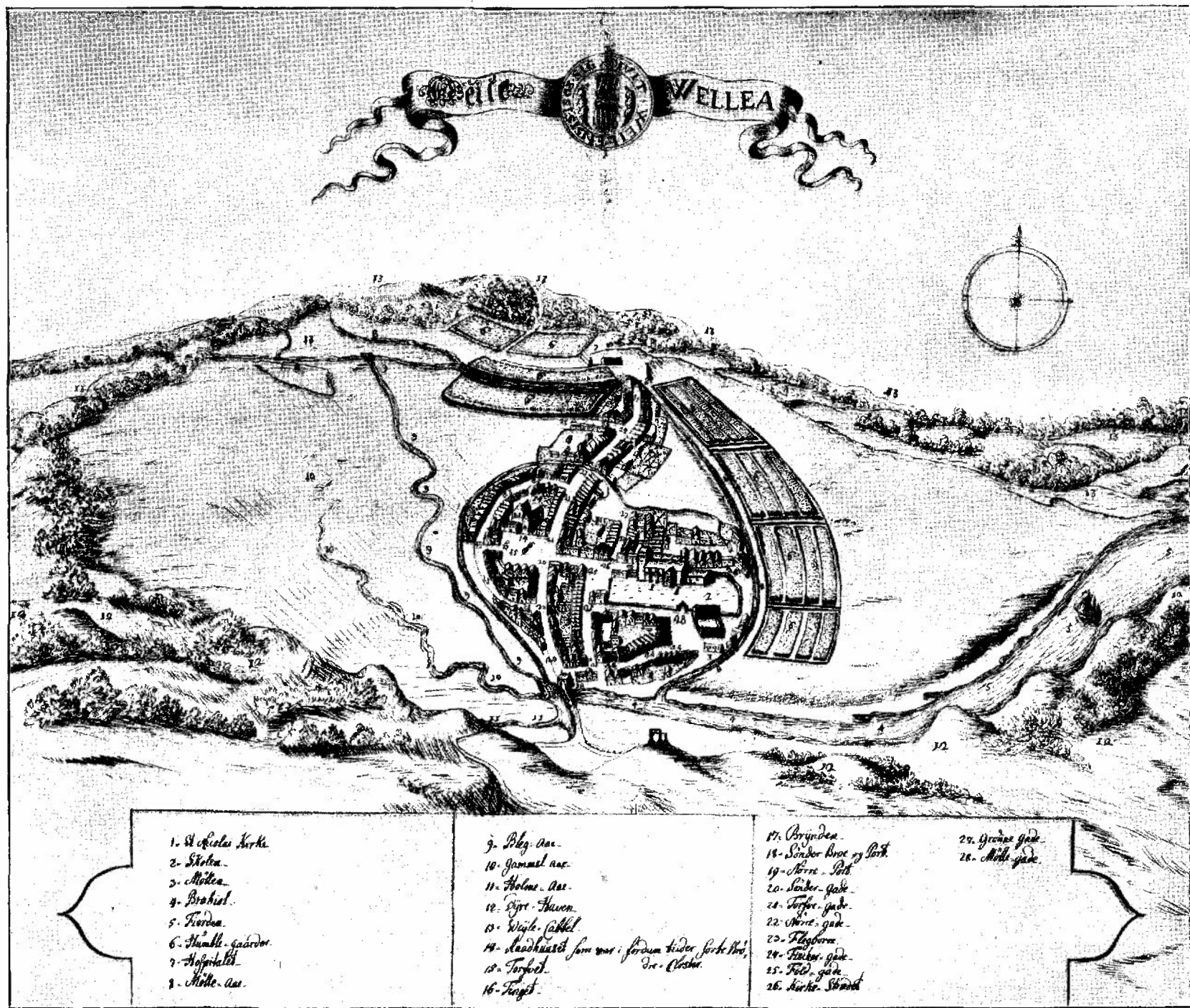
Ud af byen hafver voris sogneprest sin velbeleilig frie residents, som byen oc kierken holder hannem med biugning vid lige oc magt, hvilkit i formiere tid icke så hafr. verit brugeligt, oc der til tvinde eien-dome i skof og mark, det ene, som er friet og ligger til prestegården af arilds tid, det andet, som af byen er siden tillagt oc i mange år hafver fuldt prestegården for tiersdag prediken, som hans formend deraf giort hafver; — oc der udi kand såes ofver 2 pund

hartkorn¹⁾, oc aufles 24 las hiø. Dernest hafver hand af byen sin jordskyld, ofver 8 daler, prestepenge hen vid 18 dlr., disligeste ocså sine femb homblegårde sønden og norden byen och andit mere, engjord oc kålgårdsjord, udaf hvilken rente og indkombst hans formend hafver rundeligen opholdet dem oc holdt hæderlig hus; som udi vore tider først her Niels Buch, her Jens Farsen, magister Peder Christensen, doctor Mads Jensøn, doctor Peder Sture, magister Jens Peder-søn, mag. Laurits Clemensøn, doctor Christen Jensøn, som var den dannemands neste formend, af hvilke den største part er i Herren hensofvet, og nogle til høiere kald, som Gud oc øfrighed hafver dem hen-vocerit; oc udi dieres tid, hafver mauge gotfolk både af rigens råd, adel och andre megit giestet ind udi dieris huse, som noksom vide, at de hafver holdt hæderligt hus oc vel verit fornøiet.

Men om mag. Niels Frandsøn vilde miene sig med dette kald, som hand sielfver hafver affecterit oc for-hverfvet, icke at kunde nok som vere aflagt for sin lange tienniste, da bør hand vel at betenke, at denne byes øfrighed hafde nådigst der foruden aflagt han-nem med det skønne kannik domb i Roskilde, hvilken vi hannem ingenlunde misunde, men megit mere yndsker, om hand med os icke vil verre fornøiet, at hand, som hans formend motte heden kaldis oc be-fordris til høiere bestilling och større rente och ind-komb, om hand derefter attråer.

Vilde hand og lade sig nøie hos os, da ere vi det venligen begierindis och ville hiertlig gerne nøies med hannem och med alt villighed gjerne gifve och

¹⁾ Ved »Hartkorn« forstaas Byg; et Pund Byg, Jelling-Syssel Maal, som her menes, er 24 Skjæpper. — »Danmark og Norges frugtbare Herlighed«, 4. Bind 494.

Resens Kort over Vejle 1677.

(Læs Vejle A. Aarb. 1908, Side 171).

giøre hannem al den rettighed, ære, tieniste og gode af yderste formue, som vi nogen sinde hans formend gifvit og gjort hafver, oc som vi for Gud oc øfrigheden vil forsvare.

Efter slig forberørte omstendighed ere vi fattige folk underdannigst oc ydmygelist begierindis eders velbhd., som vores gunstige herrer oc venner vilde vere os behielpelig, at vi motte forhielpis indnu frembdelis at blifve vid voris forrige frihed, kvit for tiende, efterdi nok som kand erachtis at prestebuordet her foruden er rundeligen forsiønet, når alting kommer udi sin forige stand igien.

Gud udi himmelen ved, at denne liden menighed er dog megit i denne bedrøfvelig tid forarmit, og byen fast øde; kierken og rådhuset megit forderfvit, kierkebolige så vel som skolen oc skolemesteris residents er slet nederbrut og borte; voris broer ere aldielis forfallen, så det i mange måder er hel bedrøfvelig og ser ganske ynkeligen ud hos os, så vi icke ved elder kand tenke ved hvad middel, det kand komme til rette udigien, uden Gud og øfrighed ville sig ofver os forbarne.

Datum den 17. decembris anno 1630.

Eders velb. h. h. v.

oc ydmyge

borgemestere oc rådmend

på dieris egne og menighedens vegne udi Wedle.

Peder Søfrensen. Anders Munck.

Niels Søfrensen. N. P. Hans Nielsen. Michel Lausen.

Henrich Henrichsen. Jacob Stang. Christen Madtson.

Niels Knudtson. Peder Nielson. Lauridts Lauridtsøn.

Find Jensen. Anders Jensen. Anders Lausøn.

J. A.

Som vi nu have set, optraadte Borgmestrene og Raad med en — endogsaa efter vor Tids Begreber — næsten forbløffende Bestemthed og Klarhed i Forholdet til deres Sognepræst. — Til Trods for den store Tyngde og Armod, som hvilte over Byen i de Aar, eller maaske netop som Følge deraf, viser Selvbevidstheden og Selvopholdelsesdriften sig og antager saa tydelige Former som nogensinde.

Under 26. Februar 1632 skriver Kongen, at han er underrettet om, »at skoletienerens og kirketienerens med skolehuset udi vor kjøbstad Vedel ganske at skal vere nederbrut; disligest broerne for byen meget at verre forfalden og slet i grunden med det første at skal nederfalde, uden de snart fanger hielp. Og vi forfarer indvonerne der udi byen icke at verre ved den formufve, at de synderligt til des reparation kand hielpe, formedelst den store skade de forgangen fiendis tid lied hafver; thi bede vi dig (Lensmanden) och ville, at du med det første samme leilighed forfarer og siden dig imod os erklere, ved hvad middel forn. kierke- og skoletieneris huse og skolehuset udi forn. Vedel igien kand blifve opbygte, og broerne der same steds kand hielpes, och same din forklaring udi vort cantzelie indskicker.«

Skolen er saa bleven genopbygget. — Et Syn saa sent som Aar 1713 beskriver den saaledes:

»Den latinske skole bestaar af 15 fag hus, hvoraf de 4 fag er til skolen, 4 til høreren, som i tvende kammere er afdelt, 7 fag til rectors residents er afdelt til stue, sengkammer, kiøken og brøggers«. — Den blev tillige med andre smaa latinske Skoler nedlagt i Aaret 1739, og dens Indkomster blev lagt til den latinske Skole i Fredericia. — Vejle fik saa til Erstatning en dansk Skole.

Aaret 1644.

Under Thorstenssons Indfald i 1644 og Svenskernes Ophold i Jylland kun 15 Aar efter, at de kejserlige Tropper havde hærget Halvøen, led Vejle igen meget.

I »Vejle Bys Papirsbreve 1448—1654« findes følgende Synsvidne af 30. Oktober 1645, som gør Rede for Byens Tilstand under og efter Krigen:

»Då befindes først udi byen rådhuset megit ilde at verre medhandelit, vindever gandske udslagen, och boelverk med skiötholler igien, indbiugning nederhuggen, dører och andet borte, svaltrapper med tagstien sønder och øde, plankverk med porte och låger øde, så det icke uden stoer bekåstning igien kand forferdiges. Nogle huse, som lå omkring och ved rådhuset blev en part nederbröt, och de andre blef tagit, med vægene och ald indbiugning nederbröt formedelst fienderne, puorthusene af fienderne ilde forderfvit, formedelst di brugte dem til vachthuse, ellers på adskillige steder i byen nederhuggen och på vindever, dørre, lofte och indbygning meget ilde at verre medhandlit, så der befindes den fierde part af byen at legge ødde med ded, som tilforne i forrige keiserske krigs indfald blef ruinerit. Skoufvene synden byen liggendes, som kaldes Lågård och Løgidts skoufve, befindes mögit at verre forhøgen, som finderne til pallesarter, vagthusene och i andere måder i denne tid er blefven hoggen, som stauberne findes och er taelde sex hunder træer.

Noch i byens nørre skoufve er och blefven hoggen i så måder sex hundred och tiufve træer, ege och bøge. — Befindes en stoer søe at hafve verrit til Grundet norden Wedel och af fienderne udskoren, som med så stoer magt af sand, stien och træer at verre

nederskult af biergene och giort stoer skade på byens hommelgårder och beste enge, som lå til byen, fattige folk hafvede tilforne dieris nering af, och nu aldrig kand forvinde.

Samme vandløb hafver och med dis ofverflødige sand nederskøllels och ellers årlig år med andre stoere vandløb neder ad di svare høie bierge på begge sider byen forderfvit søfartens dyb med sand, så der icke kand flyde en båd ind eller ud for byen, uden når floden er høig af stranden, så byen derofver med nering och brug tid efter anden jo miere forsveckis och forderfvit.

Befindes och broerne i byen så vel som uden, sønden och norden formedelst sådane ofverflødig vandløb, och af di svenskes store mars med rostvogne och i andre måder, eftersom di der igiennem byen tit och ofte hafde dieris dørrigtog; broer och veie derofver blefven forkiord, så di ligger mesten øde, och gotfolk icke kand reise der fremb uden stoer lifsfare, så det icke af byen kand forferdiges eller holdes ved lige; hvilke bemelte di goede herrer commissarier dens leilighed deromb hafver erfarit.

Hvad belangende fattige folkes udgift efter deris strenge, hårdelige anmodning och pålæg, desligeste med indkvartering, så och på dieris goeds og formue, som dennom er frarøfvit, efter deromb enhver borger angifvendes formelding, som sig udi en summa ofver di tredufve och otte tusind rigs-daller bedrager, eftersom den største del af borgerskabet var formedels findernis skyld fra hus och hiemb forjaget och sig på fremmede steder hafver med høestru och børn opholden; och hvis ringe meddel, de kunde hafve med dennem bekommen, er tilgangen der med dieris fattige høestru och børns livvens ophold; och hvis, som blef efter-

ladt i dieris huse af dens forråd med korn, fæ, heste, boeskab, kleder och andet, [er] blefven borttagen och forødet, så ingen forråd er af fienderne efterladt, ind tomme och ruinerit huse, hvor ud ofver disverre stoer skade i så måder er lidt; så mange derfor er geråden i stoer armud och nødis til at gå med bittelstaf och tigge dieris brød.

Der foruden, eftersom den fattige bye imellem hafver verit fienderne erlediget, er da strax tilholt, videre end som andere kiøbsteder har i landet, at giøre arbeide til Bersodde¹⁾ skandse udi fiorten dage, och hver dag sex vogne, er firsindstiuftve och fire vogne.

Disligeste til samme skandsens proviantering på adskillige tiders levering, så och med indkvartering af vor allernådigste herre och kongl. maits. folk, nemlig halffierdesintstiuftve dragoner udi ti dage. — Derefter captain Stroudtzis compagnie, ungefehr halftredie hunder mand foruden kvinder och børn udi femb ugger. — Derefter strax tou compeni rytter på femb uggers tid.

Och efter des afregning behøfver ofver tou tusind daller, foruden den føringskab²⁾ tid efter anden med des indkvartering til skandsen giort hafver, så och ellers pa[r]tier dageligen fra skandsen her til byen och igiennemgangen er, som icke er bereignit och dog bekommen dieris fornødenheder af byen.

Her hoes angifvis, at eftersom den fattige bye ligger for stoer dørrigtrecken³⁾, enten de skal ind eller ud af landet, hvor ud ofver byen ofte besverris med indkvartering och føringskab och ingen holdts vogne udi så måder hafver, som andere kiøbsteder ved lenet holdes.

¹⁾ Bersodde er det samme som det senere Frederiksodde eller siden 1664 Fredericia. — ²⁾ Føringskab = Ægt. — ³⁾ Gennemnarche.

Hvilke denne fattige byes angifvende er ydmygelige och underdanigste begierendes at motte for Guds skyld anses och middel betenkes, eller den aldrig udigien kand komme på fode eller blifve ved macht.

At så i sandhed er och befindes bekræftes med voris stads secret«.

Krigen 1657—59.

Maaske maa det indrømmes, at Vejle led mere under Fjendehaand i de to fornævnte Krige, end de fleste andre Byer i Jylland; — i hvert Fald synes en stærk Opløsning at have gjort sig gældende, og megen Elenighed har sikkert præget Byen ved flere Lejligheder og i lange Tider; — men den værste Svøbe var tilbage.

Mindre end en halv Menneskealder frem i Tiden, og de svenske Soldater viste sig for anden Gang som Fjender. Denne Gang gjaldt Angrebet den alt i 1644 nævnte Bersodde, hvis Forskansuinger da krævede saa mange økonomiske Ofre og saa meget Arbejde netop fra Vejle.

I Mellemtiden vare Skanserne blevne til en Fæstning, som var benaadet med selve Kongenavnet: »Frederiks«-Odde.

De svenske Horder hærgede Egnen i et Aar omtrent, men de vare Fjender, og deres Krigsføring var ikke synderlig værre eller mildere, end hvad Skik og Sædvane var i hine Tider. — Større — ja langt større var i hvert Fald den Ulykke, at de trak efter sig vore allierede, Polakkerne m. fl. — Jyllands Svøbe, Befolkningens Rædsel.

Et Bønsskrift fremsendt til Kongen fra Borgemester og Raad og menige Borgere giver det Billede, som hin Tids Vejle overlod til senere Slægter. — Det fremstilles i en »copia suplik til kongl. mait. anno 1660 om denne byes ringhed og ruin af polackerne og andre«.

»Stormegtigste høibårne første och herre, allernådigste herre og konning:

Ere vi fattige folk, som boer udi kongl. maits. kjøbstad Wedell, på det allerunderdanigste høiligen forårsagit voeris stoere nøed och armoed klageligen at gifve tilkiende.

Eptersom vi denne langvarende besverlige krigstid megit ilde er medhandlit och forøed, først ud af fiendernis valdt med stoere udgifter, pressur och udpløndring, och siden Gud af nåde hialp os, de af landet udkomb, er strax blefven indkvarterit udi denne liden bye tou sterke regimenter udaf polackerne til hest och 1 compagnies dragoner; hvilke, eftersom de var ankomen, selv bemegtiget dennem folk och bye, alt hvis som forfandtis, gjorde self kvarter og indlægde på enhver, som dennem lysted, så fast ei nogen kunde vide, hvor mange folk de hafde i deris huse, — sloug og pinte adskillige deris verter for penge, opgrof och borttoeg alt, hvis der kunde findes enten ofver eller under joerden, hvorfore fattige folk deris huse motte rømme och fraløbbe, och derofver byen forøed. En del af de beste huse och gårde opbrent och nedebrøt, en del ruinerit och forøed, at de icke nu af nogen besiddis, och siden nogen forandring skede, at en del af pollackerne bort kom, er hans churførstl. nåde samt dend keiserlige och poliske generaler, deris hofstat blefven bestændis her i byen ungefehr 4 ugger, midlertid deris feltlager stoed for Frederiksodde, til dend ofvergik; hvilket dend ringe menighed og bye var til stoer betrøk och skade. Och der de ere bortdragen, hafr. vi ideligen verrit besverget med stoere indkvarteringer och nattelagger, icke alleniste af dennem, som hafde deris visse kvarter her i byen, mens ochså nat och dag af regimenterne och

partierne, som her igiennem byen fremb och tilbage, ind och ud af landet hafver marcherit, nogle med geweldt self hafver tagit kvarter, och hvis dennem løstet; och mange af dennem hafver verit tiltvongen at gifve proviant, och hvis de begierede, fast mere end vi fattige folk kunde afstedkomme, så vi måe bekiende at were hiemsøgt af Guds vrede och straf med krig, pestilendtse och dyrtid, hvorofver byen er blefven så forarmt och øde af dend stoere ruin, och folkene ere bortdøede, så nu ei mere besiddes end 29 gårde och våninger.

Sligt uanset hafver commissar Nicolaus Nissen ud-gifvet sin ordre, dat.: Viborg dend 8 octobris forleden, på it compagnie tilfoeds, nemlig på 19 mand ofver- och underofficerer och 50 soldater, som her af byen skulle hafve deris forflegung, hvilket denne fattige menighed er umuligt at kand underholde, formiddelst indtet udi denne langvarende tid hafver såed eller auflet; mens, hvis vi til underholdning skulle hafve, motte det 10 eller 12 mile fra byen på andere steder hente och søege; hvorforre vi underdanigst begierende hans kongl. mai. slig voeris stoere nøed af kongl. nåde och mildhed nåd: ville anse, at vi for indkvartering och sådane hårde tyngte måte vorde forskännit, at vi fattige fåe ofverblefne folk med høestruue och børn icke skulle gåe fra hus och hiemb och suckendis betle och søege voeris brøed på andre steder, Gud allermegt. skal hans kongl. mai. igien velsigne och belønne. Och formoeder herpå et nådig och mild svar; ønsken-dis hans kongl. mai. och det gandske kongl. hus under Gud dend allerhøiestis beskiermelse udi langvarig løksalig och fredsommelig regimente at forblifve.

Actum Weile dend 31. october 1660.

Eders ko. ma. allerunderd: tienere och troe undersætter
Borgmester, råd och menige borgere udi Weile.

Anlangendis hvad stand Weile bye nu befindes udi, da er den megit bedrøvelig och ynkelig at se. De fleste huse på dend stoere gade ere afbrut och afbrendte håde for til gaden, så och bagud i gårdene; de andere såledis ruinerede på døre, vegge, vindver, loft och ald indbygning, at ingen kand boe i dem, hvorofver de fleste och fast beste borgere, fåe undtagen, ere fløttet af byen och opholde sig på landsbyerne, så der hverken er huse eiheller borgere, som kand holde nogen indkvartering, enten med husverelse, mad eller øl eller och penge at udgifve; så at dersom de fattige fåe borgere, nu ere tilstede, icke derforf måe forskonis, da blifver dend hele bye inden en månids tid eller och kortere slet øde ofver alt; da ere deris skønne hommelhafver, hvorved fast deris beste næring bestoed, mestendel øde och udørkede. En stoer part af dem såvel som deris enge ere af sand fra en dam, som pollackerne udskar efter bytte¹⁾, såledis af sand ofverskyllede, fast half allen tyk, at de aldrig mere kand brugis. — Datum Weile dend ut supra.

Peder Lange. Christian Wind.

Af de jydskes Tingbøger fremgaar, for saa vidt de ere bevarede fra Tiden omkring 1660, at ingen Egn blev hærget som Elbo, Holmans og Brusk Herreder i Krigen 1657—59; — og efter hvad der foran er fremdraget af Vejle Bys Arkiver, kan der maaske tilføjes, at ingen jydsk Købstad led saa meget i de samme Tider og var sin Undergang saa nær som Vejle.

Da Polakkerne forlod Byen efter at have plyndret og taget alt, hvad der var værd at række en Haand ud efter, og efter at Pest og Sot — den Svøbe, som

¹⁾ Polakkerne udgravede Damme og gennemsøgte Aaen for at finde Værdigenstande, som Borgerne der maatte have nedsænket og skjult for Plyndring.

fulgte over alt, hvor de slog sig ned i nogen Tid, fulgte dem som en sort Haand og bortrev Mennesker i Hobetal, efter at det alt sammen var overstaaet, og den lille, ellers saa venlige By, tæt omgiven af Skove, med Fjord og Enge foran sig og allevegne isprængt med rigtbærende Humlehaver, atter kunde aande frit, og en Lueild paa den aabne Skorsten ikke længere betød, at Huset skulde brændes, da var der kun 29 Gaarde og Vaaninger beboet. — Alt i alt et Par Hundrede Mennesker sad tilbage i Byen, sammenkrøbne imellem Tomterne; — og saa ringe var deres Modstandskraft, at de ikke kunne taale en Maanedes Indkvartering af egne Tropper, men maatte, hvis saa skete, forlade Byen, og den vilde blive »slet øde ofver alt«.

Det var Vejle ved Aaret 1660 ifølge Raadets og Borgers m. fl. enstemmige Erklæring.

Det var Resultatet af tre Krige i tredive Aar, i hvilke Vejle kun havde deltaget som Indkvarterings- og Skatteobjekt¹⁾.

¹⁾ Paa Grund af Forfatterens Sygdom har Redaktionen selv læst Korrekturen paa denne Afhandling, og Forfatteren bærer saaledes ikke Ansvar for muligt indløbne Fejl. Redaktionen har ligeledes ladet Afhandlingen ledsage af Resens hidtil utrykte og lidet kendte Vejlekort fra 1677, der ikke behøver nogen yderligere Forklaring.